

MŰHELY

**TALÁLKOZÁS A LACANI VALÓS-SAL
CHARLES BAUDELAIRE „EXOTIKUS ILLAT”
CÍMŰ VERSÉNEK EGY OLVASATA***Miklós Barbara*

A baudelaire-i költészet az irodalomkritikusok számára mai napig vonzó terület. Megszámlálhatatlan tanulmány, elemzés, életrajz és monográfia látott napvilágot a költő halála óta eltelt több mint egy évszázad alatt. Azt hihetnénk, már mindent elmondtak erről a különös, különc költőről, és megbabonázó, „sátáni mélységeket” és „szférikus magasságokat” bejáró verseiről, hogy megfejtették minden titkát. Ha így gondoljuk, tévedünk. A baudelaire-i líra sosem szűnik meg újabb meglepetésekkel szolgálni, és biztosak lehetünk benne, rejt még bőven titkokat, melyek különös utazásra csábítják az olvasót, lett légyen az kritikus vagy „naív olvasó”.

Erre példa az *Exotikus illat* című vers, melynek egy lehetséges olvasatát szeretném itt bemutatni, amely a pszichoanalitikus irodalomkritika néhány teoretikusának elgondolásaira támaszkodik (különös tekintettel Julia Kristeva és Jacques Lacan elméletére), az ő fogalmaikat hívom segítségül a versben elrejtőző tartalmak előhívásához.

Először tisztáznunk kell Jacques Lacan elméletének néhány kulcsfogalmát. Lacan szerint a *szubjektum* nem autonóm, önmagának tudatában lévő, önreflektív én (v.ö.: descartes-i *cogito*), hanem egy *pozíció*, egy hely, egy adott struktúrában, ez a struktúra pedig Lacan szerint a nyelv (a franciában: *langage*). A szubjektum konstrukciója a nyelv által valósul meg, a nyelv által meghatározott. Az interszubjektivitást, az emberi kapcsolatok rendszerét a nyelv fogja körül, és a

pszichoanalízis pontosan ezzel a *par excellence* emberivel foglalkozik, vagyis a beszéd révén egymással kapcsolatba lépő szubjektumokkal. Az én pozíciója tehát Lacan szerint egy folyamatosan változó „hely a *szimbolikus rend*-ben”, amely a nyelv: a nyelv beszéli el a szubjektumot (Farkas 1994).

Ennek az elképzelésnek illusztrálására felhozhatunk egy freudi példát. Freud a reprezentáció fogalmát mutatja be kisunokája megfigyelésével. A gyermeket anyja távozása fölött érzett bánata arra készíti, hogy egy egyszerű kis orsóval kárpótolja anyja „elvesztését”: elgurítja magától, majd visszahúzza az orsót, ezzel lejátszva, mintegy „megjele-nítve” az eltűnést és a visszatérést: ezzel elfogadja, kezelni tudja anyja hiányát (Freud 1991). Az anya hiánya felett érzett kín és annak jelenléte által kiváltott öröm a gyermeki játékban jelenik meg szimbolikusan, az ismétlési kényszer jelölőkön keresztül fejeződik ki, ezzel egy jelölőfolyamat részévé lesz, azaz belép a *Szimbolikus rendbe*, amely később a nyelv elsajátítását és használatát jelenti.

A *Szimbolikus*, a *Valós* és az *Imaginárius* vagy *Képzetes rend* az a három instancia, vagy dimenzió, amelyben az emberi lét értelmezhető Lacan szerint. A *Valós*-t a nyelven túli dimenziót, a gyermek születését követően a *tükörstádium*-ig (6–18. hónap) tartó időszakra tehetjük, a csecsemő és az anya duáluniója jellemzi: én–anya–világ eredendő egysége, valamint a szubjektum „feldaraboltsága” a csecsemő percepciójában. Ezt a szakaszt az „*anya vágya*” (le désir de la mère) fémjelzi, ami egyszerre jelenti a csecsemő vágyakozását az anyára, az anyában való „elvezésre”, és az anya beteljesíthetetlen vágyát, amely az el nem érhető, apa által birtokolt entitásra, a *falloszra* irányul. Ez a fogalom Lacannál nem egyezik meg a freudi péniszirigység konkrét tárgyával, a férfi genitáléval, hanem egy elméleti konstrukció, a végső, elérhetetlen *jelölt*, amelyre a vágy irányul, és ami mindig hiányként jelenik meg, mivel el nem érhető (Farkas 1994). Az énformálódás kulcs-szakasza az általában a hatodiktól a tizenhétedik hónapig tartó *tükörstádium*, amelynek során a gyermek felfedezi saját tükörképét a tükörben, és azzal azonosul, mintegy összeolvad vele.

Hanem az emberi lény minduntalan ott érzi az elvesztett *Valós*-nak a hiányát, az anyára irányuló vágyat, amely nem nyerhet kielégülést: a *Szimbolikus*-ba „réseket” üt ez a hiány, inzisztál, mint ismétlési

kényszer, ott, ahol a legkevésbé számítunk rá, ahol nem várjuk, ahol meglep minket – álmokban, elvétésekben, kihagyásokban. Ez az eredendő vágy az, ami kielégíthetetlen (az el nem érhető falloszra irányul), meghatározza az emberi szubjektum sorsát, állandó beteljesületlenség, alávetettség, kiszolgáltatottság érzését kelti, amely fel nem oldható. „Írónak lenni annyit tesz, mint megjeleníteni a *betűt*, a célzatosan ott levőt, és az eltévelyedettt, analitikusnak lenni pedig, [...] rámutatni a betűre, mint a szenvedés helyére, és kimutatni, hol üt rést a szimbolikus hálóján.” (Lacan 1971, 4. [saját ford.]).

Amennyiben irodalmi szövegről ejtünk szót, a lacani elmélet kapcsolódik a Julia Kristeva által kidolgozott *szövegelmélet*-hez (Kristeva 1990). Kristeva szerint a szöveg egyfajta *jelölő-praxis*, ahol a szubjektum és a nyelv találkozása nem mindennapi módon tetten érhető. „[...] a szöveg sohasem valamiféle produktum, végtermék, hanem produkció, folytonos, vagyis soha nincs, és nem is lesz vége.” (idézi Gyimesi 1993, 195.). A szöveg tehát mozgásban van, munkálkodik önmagán belül, bennünk, és általunk. A szöveg produktivitása megelevenedik, mihelyt a szerző, vagy/és az olvasó játékba kezd a jelölőkkel: játékos jelentéseket ad, szójátékokat teremt, (még ha arra a szerző nem is gondolhatott). A *jelentés* (signification) helyett megjelenik a *jelentésadás* (signifiance) fogalma: a születő többletjelentés megragadására törekszik. „Az egyén e fogalom mentén képes belefeledkezni, beleveszni, nyomot hagyni a szövegben, immáron a saját szövegében” (idézi Gyimesi uo.). A szöveg sosincs egyedül, *intertextualitás*ban létezik: más szövegek beleíródnak, és ő is beleíródik más szövegekbe, a szövegek kapcsolatban állnak egymással, a nyelv által, amely már a szöveg előtt is létezett, és körülveszi azt.

Kristeva a szöveg két szintjét különbözteti meg: a *phéno-* és a *génotexte*-et (feno- és genoszövegnek magyaríthatjuk, a biológiából vett feno- és genotípus fogalmak analógiájára). Ezzel szétválasztja a szöveg geneziséét, kialakulásának szintjét, a szubjektum megnyilvánulásának, vagyis a szöveg „tudattalanjának” szintjét (*génotexte*) a már kész, megformált szövegtől, azaz a szöveg fenomenológiai megjelenítésétől (*phénotexte*).

A kristevai *sémanalyse* (talán *szemio-analízis*nek fordíthatnánk) – mint interpretációs módszer – célja a *phéno-* és *génotexte* újra-szétvá-